

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

за дисертационен труд „Положителната стигма и формирането на личността на лица с увреждания в юношеска и младежка възраст”

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

област на висше образование 1. Педагогически науки

професионално направление 1.2. Педагогика

докторска програма Специална педагогика (Социална работа)

Автор: Велина Желева Чочева

Научен ръководител: проф. Веска Митева Шошева, дп

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № 68 от 17.01.2019 г. на Ректора на Тракийски университет съм определена за член на научно жури по процедура за защита на дисертационен труд „**Положителната стигма и формирането на личността на лица с увреждания в юношеска и младежка възраст**” за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по научна специалност Специална педагогика (Социална работа). Автор на дисертационния труд е Велина Желева Чочева – редовен докторант към катедра „Социални дейности” на Медицински факултет, Тракийски университет – Стара Загора.

Представеният за оценяване и изработване на рецензия комплект материали е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане, както и с Правилника за развитие на академичния състав на Тракийски университет – Стара Загора.

Дисертационната разработка е представена на 232 компютърни страници. Авторката е използвала 129 литературни източника, 72 от които на кирилица и 57 на латиница, като 11 са и във вариант на интернет източници.

В структурно отношение разработката се състои от увод, три глави, изводи, приноси, релевантна литература и 31 приложения.

2. Данни за докторанта

Велина Чочева е родена на 17.06.1980 г. Първата квалификация е на специалист – зъботехник получена през 2001 г. в Медицински университет, гр. София. Последователно придобива бакалавърска степен по Социални дейности (2007 г.) и магистърска степен по Социална работа

и Медиация (2009 г.) в Медицински факултет на Тракийски университет – Стара Загора. През 2013 г. се дипломира като магистър по логопедия във Факултета по начална и предучилищна педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

В периода 2002 – 2014 г. работи като зъботехник в зъботехнически лаборатории „Арт Дентал – СМТЛ“, гр. София и „М – Дент – СМТЛ“, ЕООД, гр. Стара Загора. От 2018 г. и към момента е логопед в Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование, гр. Стара Загора.

През март 2015 г. е зачислена в редовна форма на обучение в Медицински факултет на Тракийски университет по докторска програма Специална педагогика (Социална работа). Отчислена е с право на защита през януари 2019 г.

Има сертификати за допълнителни квалификации и за участия в международни научни конференции и обучителни семинари като: „International parole, art, health“ (Edirne, Turkey, 2015), конференции на Съюза на учените – гр. Стара Загора (2016, 2017 г.), „Пълнотекстова и наукометрична информация от базите данни Science Direct, Scopus и Mendeley“ и др.

3. Актуалност и значимост на разработения в дисертационния труд проблем

Едни от основните принципи, на които се базира съвременното общество са тези на хуманизма, демокрацията и равнопоставеността. Всеки човек е уникална личност с права и отговорности. В това число и хората с увреждания. Те са част от обществото и трябва да ги приемаме като равнопоставени личности, но и като хора, които имат правото да са различни. Нагласите към хората с увреждания в България са наследени от миналото, когато част от тях са били изолирани от обществото и обгрижвани от държавата. В съвремието се налага решителна промяна в отношението към хората с увреждания от страна на институциите и на обществото като цяло. За постигането на тази промяна е необходимо взаимно зачитане и уважение между хората с и без увреждания и позитивна целенасочена политика в това отношение. Това е продължителен процес, изискващ комплексни мерки и координация в действията на различни държавни и обществени институции. Активна страна в тази промяна трябва да бъдат и самите хора с увреждания.

Разработката на докторант Чочева разглежда съществен и интересен аспект от работата с лицата с увреждания в юношеска и младежка възраст,

а именно – формирането на личността им в контекста на положителната стигма.

Представена е актуална проблематика с ясно изразено високо равнище на социална значимост, детерминирана от необходимост от промяна на отношението към хората с увреждания.

Още в увода се отбелязва, че „в съвременното развитие на обществото отношението към мястото, ролята и успешната интеграция на хората с увреждания в значителна степен се търси в позитивни промени”. Акцентът е поставен върху проблема за стигмата и е направен опит да се потърсят и изследват онези страни от общуването между младите хора с увреждания и без увреждания, които имат положително влияние върху формирането на личността на лицата с увреждания във възрастта 15 – 30 години.

Прави впечатление отличното познаване на научната проблематика. Докторантката отстоява личната си позиция, което е демонстрация на отличната ѝ професионална компетентност.

4. Съдържание на дисертационния труд

Структурата на дисертационната работа е класическа и съответства на изискванията за такъв тип разработки.

Първа глава– *Актуалност и обосновка на проблема*, се състои от 4 параграфа. В тях е осъществен историко-теоретичен анализ на основни въпроси, имащи отношение към темата на разработката – лица с увреждания, концепции за стигмата; юношество и младежка възраст.

В *първия параграф* е представено отношението на обществото към хората с увреждания. Изяснява се същността на понятието стигма, като се внася хронологичен анализ и се предполага разглеждането на съвременни схващания и концепции за стигмата. Акцент се поставя върху динамиката на положителното отношение към лицата с увреждания в различните страни.

Във *втория параграф* са презентирани концепции и модели на различни автори за стигмата. Специален фокус е поставен на разбиранията на Ървинг Гофман за стигмата, с чиято монография „Стигма: бележки върху управлението на нарушената идентичност” се поставя началото в изследването на стигмата. Разгледани са още моделите на Кац за стигмата; релацията стигма – автостигма, за да се достигне до концепциите за „тази не толкова популярна страна на стигмата” – положителната стигма, описани в *трети параграф*. Представени са модели на М. Shih, Carol T. Miller и Cheryl R. Kaiser за защитни стратегии и развитие на устойчивост описателно и чрез фигури. В края на параграфа е изведено заключението, че хората с различни увреждания е необходимо да си формират социална

идентичност в големи социални групи. Общественото съзнание за принадлежност в група не трябва да се капсулира единствено в група на лица с увреждания. Необходимо е това да стане в широк обществен план.

В последния, *четвърти параграф* е поставен акцент на юношеската и младежката възраст като едни от важните за социалното функциониране периоди.

Подробно са описани спецификите на двата възрастови периода. Изведени са факторите за обособяване на периоди (по Б. Минчев). Таблично са представени стадиите на развитие по З. Фройд и Е. Ериксон. Анализирано е понятието идентичност.

Отделено е място на подрастващите и младежите с увреждания. Отчетена е ролята на двата подхода към уврежданията – медицинския и социалния модел.

В края на първа глава са разгледани видовете увреждания и влиянието им във възрастта 15 – 30 години: ДЦП, Епилепсия, аутистичен спектър, сензорни нарушения, умствена изостаналост, езиково-говорни нарушения и др. Обърнато е внимание на спецификата в социалното функциониране на юношите и младите хора с различни увреждания. Докторант Чочева аргументирано обосновава защо в ползрението ѝ попадат именно тези два периода във развитието и функционирането на лицата с увреждания. Изведени са факторите от които зависи определянето на поведенческия модел за правилното функциониране в социума. Представени са и най-разпространените форми на фрустрация у децата, предизвикани от техните родители. В крайна сметка младите хора са изправени пред дилемата да бъдат себе си или да бъдат като другите.

Втора глава на разработката – *Дизайн на изследването*, презентира модела на емпиричното проучване. Коректно са описани етапите, целта, задачите и хипотезите на изследването. Те са представени в логична последователност, ясно и конкретно.

Поставените 5 изследователски въпроса са формулирани в причинно-следствена свързаност с целта, предмета и обекта, като и с теоретичния анализ по отношение на лицата с увреждания. Те са подходящо подбрани и дават възможност да се достигне до надеждни резултати по отношение на поставената цел, а именно да се установи как позитивната стигма оказва влияние върху изграждането на личността на младите хора, когато тя се осъществява в непосредствените им контакти с връстниците им в норма.

Формулирани са 2 хипотези – по отношение на влиянието на фактори като пол, възраст, местоживееене и професионална ангажираност върху наличието на положителна стигма у изследваните лица и по отношение на тенденциите за преодоляване на негативните стереотипи и наличие на

положителни нагласи към хората с увреждания за формиране на личността им в разглежданите периоди.

Извадката от респонденти е респектираща. В изследването са включени общо 330 участници от различни институции, не само от България, но и от Русия, Казахстан и Холандия. Участниците с типично развитие са 230, 223 от които коректно са попълнили анкетните си карти. Участниците с увреждания са 110, 97 от които са попълнили своите анкети. Респондентите са обособени в две групи, според възрастта им, съответно от 15 до 20 години и от 21 до 30 години.

Изследователската процедура се състои от три основни етапа:

Първият етап – проучване политиките и практиките за работа с хора с увреждания; възгледи за стигмата и нейното проявление в обществото.

Вторият етап – определяне на респондентите, изработване на диагностичната процедура.

Трети етап – реализиране на компаративен анализ и формулиране на практико-приложни изводи.

Използваните количествени и качествени методи са представени стриктно и съобразно научните и изследователските принципи. В изследователската програма докторант Чочева е включила модифициран инструментариум, разработен от В. Казашка. Използвана е анкетна карта за лица с типично развитие – „*Мотивация за общуване без предразсъдъци с хора с увреждания*”; въпросник „*Скала за контакти с хора с увреждания*” на Y. Hursley, авторски въпросник за *Социална приспособимост* за хора с увреждания.

Трета глава – *Количествен анализ*, е посветена на резултатите, получени от проведеното проучване. Анализът на данните е богато илюстриран от таблици, диаграми и графики. Той следва логиката на определените и хипотези – започва се с представяне и анализ на резултати от анкетиране на лица с типично развитие чрез карта „*Мотивация за общуване без предразсъдъци с хора с увреждания*”; следва анализът на резултатите от методиката „*Скала за контакти с хора с увреждания*” и в края на трета глава е направен анализ на резултатите от въпросник за *Социална приспособимост* за хора с увреждания.

Данните са подложени на статистическа обработка чрез SPSS, като са включени различни статистически методи, като еднофакторен дисперсионен анализ (ANOVA) и t-тест за независими извадки.

В *първи параграф* таблично и графично са представени мненията на лицата без увреждания по отношение общуването им без предразсъдъци с хора с увреждания. Анализът на резултатите е поднесен компетентно, като след всеки въпрос са направени съответните изводи. Това, което прави

впечатление е, че младите хора са *мотивирани да общуват без предразсъдъци и не се съобразяват с мнението на околните*, но все още *не са напълно убедени как точно трябва да постъпват*. Съпоставката между отговорите на мъжете и жените показват, че *мъжете демонстрират по-голяма толерантност* към лицата с увреждания. Влиянието на възрастта върху мотивацията показва, че *по-младите статистически значимо в по-голяма степен отхвърлят стереотипите* за хората с увреждания.

Във *втори параграф* са представени отговорите на хората без увреждания относно отношението им към лицата с увреждания и честотата на контактите с тях. Анализирани са резултатите от методиката „Скала за контакт с хора с увреждания”. Групите респонденти са същите, които са включени в предишния параграф. В края на параграфа, на базата на всестранный анализ, са направени конкретни изводи. Оптимистично е, че *младите хора са склонни да осъществят позитивни взаимоотношения* и да окажат съответната *помощ и подкрепа* на хората с увреждания, *независимо от степента на нарушението*. Твърди се, че *личностното развитие на изследваните хора с увреждания е в пряка зависимост от характера и съдържанието на контактите с лица без увреждания*.

В *трети параграф* е направен анализ на отговорите на създадения от докторант Чочева „Въпросник за социална приспособимост”. С него се цели проучване на мнението на хората с увреждания относно субективното им усещане за приемането им от околните, възможността да се чувстват пълноценни и относно силните им страни. След анализа на всеки от отговорите на включените в анкетата въпроси са направени изводи. Въпреки, че *хората с увреждания* считат, че са възприети от околните такива каквито са, те *все още не срещат достатъчна подкрепа в социалната среда*, както в общуването, така и при възможността за избор на професия.

В края на дисертационната разработка, въз основа на направените анализи, Велина Чочева логично прави своите *изводи* и по отношение на стигмата, не само в негативен аспект, но и в позитивна насока в разглеждания възрастов диапазон, 15 – 30 години. Извежда като предимства на стигмата редица специфични обстоятелства, като: коректно поставена диагноза, ранно начало на терапевтични въздействия, оценка на депривиращи и фрустриращи условия, с цел намаляване на риска и на неблагоприятните въздействия в социума, законова база за пълноценно включване на младите хора с увреждания в социалната среда и др. Не са пропуснати и негативните влияния на стигмата, най-вече в случаите на ниска самооценка, депривация, фрустрация и алиенация.

На базата на извършения анализ на резултатите от емпиричното изследване, авторът извежда значими тенденции и прави изводи относно теорията и практиката за формиране на личността на хората с увреждания в юношеска и младежка възраст и значението на положителната стигма в този процес.

Представените *тенденции* и *изводи* към теорията и практиката предизвикват различни асоциации, повдигат редица въпроси, а едновременно предполагат и много решения.

5. Оценка на научните и научно-приложните приноси и значимост на разработката

От съдържанието на дисертационния труд са изведени конкретни приноси към теорията и практиката относно разглежданата в проблематика:

Експериментално-теоретични приноси:

✓ Направен е компетентен анализ на феномена „положителна стигма” по отношение на формирането на личността на лицата с увреждания в юношеска младежка възраст.

✓ Открити са конкретни параметри за успешна реализация на общуването без предразсъдъци на хора с и без увреждания във възрастовия диапазон 15 – 30 години.

✓ Доказано е влиянието на факторите възраст и професионална насоченост по отношение на 15 – 30-годишни хора с увреждания чрез използване на методиките: „Мотивация за общуване без предразсъдъци с хора с увреждания” и „Скала за контакти с хора с увреждания”.

Практико-приложни приноси:

✓ Изведени са потребностите от осъществяване на система от съвместни дейности между лица с типично развитие и юноши и младежи с увреждания с цел оптимизиране формирането на личността с увреждане.

Положителни страни на дисертационния труд:

1. Изследван е актуален социалнопедагогически проблем с акцент към влиянието на положителната стигма за формиране на личността на юноши и младежи с увреждания.

2. Проведено е богато емпирично изследване с използването и на авторски въпросник.

3. Изследването е широко мащабно, с международно участие на респонденти и е организирано и проведено съобразно изискванията за такъв вид научни разработки.

4. Конкретизираните от докторант Чочева теоретични и практико-приложни изводи са ценен инструмент за социалните педагози и други

специалисти, които работят с хора с увреждания в юношеска и младежка възраст. Те потвърждават значимостта на дисертационната разработка.

6. Оценка на автореферата и публикациите

Авторефератът отговаря на изискванията и дава ясна представа за структурата и съдържателните характеристики на труда. Велина Чочева е приложила 8 публикации, отпечатани в периода 2015 – 2018 г. Всичките са по разглежданата в дисертационния труд проблематика. Две публикации са самостоятелни, а останалите 6 са в съавторство.

7. Препоръки

Нямам лични впечатления от докторанта, но прецизно представената дисертационна разработка свидетелства за ерудиция и емоционално обвързване с разглежданата проблематика. Бих препоръчвала получените резултати и цялото проучване да се оформят и издадат като монографичен труд.

Заклучение

Дисертационният труд съдържа научни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката. Те са ценен ресурс за бъдещи научни изследвания по разглежданата проблематика и за работата на всички специалисти, работещи с хората с увреждания.

Дисертационният труд е доказателство, че докторант Чочева притежава сериозни теоретични познания по научна специалност Специална педагогика като показва компетентност за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Осъщественото изследване, постигнатите резултати и приноси в представения за рецензиране дисертационен труд и авторефератът ми дават основание убедено да заявя *положителния си вот* и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Велина Желева Чочева по научна специалност Специална педагогика (Социална работа) от професионално направление 1.2 Педагогика, област на висше образование 1. Педагогически науки.

21.03.2019 г.
гр. Шумен

Изготвил рецензията:
/проф. д-р Снежана Николова/